

Bausinger, Hermann. 'Die Kunst der Beiläufigkeit', *Fabula* 32 nr. 1-3 (1991) p. 4-9.

Bausinger signaleert verschillende strategieën van vertellers om een gelegenheid te scheppen waarin zij quasi terloops hun verhalen kunnen vertellen. Ze doen dat o.a. door het verhaal respectievelijk te actualiseren, het als een eigen ervaring te brengen, het via een associatie te berde te brengen en door zich van te voren voor het vertellen te verontschuldigen.

Beukers, M. 'For the honour of the city. Utrecht city minstrels between 1377 and 1528', *Tijdschrift van de Vereniging voor Nederlandse muziekgeschiedenis* 41 nr. 1 (1991) p. 3-25.

In dit onderzoek zijn de middeleeuwse stadsrekeningen van Utrecht doorgenomen op stadsspeel- lieden. Dit geeft inzicht in de aard van hun functies, zoals het geven van uitvoeringen op de torens, voor het stadhuis en in kerken, het meewerken aan processies en incidenteel aan tochten van het stadsleger of bij andere gelegenheden. De talrijke optredens in andere steden lijken op eigen initiatief te hebben plaatsgemaakt. Gegevens over de bespeelde instrumenten – schalmeien, schuiftrumpet – bevatten de rekeningen nauwelijks, maar interessant is de vermelding in 1517 van de aanschaf van een kwartet kromhoorns. Verder wordt aandacht geschonken aan de sociale status van de stadsspeel- lieden, aan de relatie met de speellieden van de bisschop – wiens rekeningen niet bewaard zijn gebleven – en aan optredens van speellieden uit andere steden.

Blécourt, Willem de. 'Van sagen naar herinneringen en verhalen', *Ethnologia flandrica* 6 (1990) p. 53-73.

De auteur stelt fundamentele vraagtekens bij de gangbare definities van 'sage' en bij alternatieve, moderne termen voor 'bijgeloof'. Hij stelt voor, sagen niet zozeer te onderzoeken in het licht van bovennatuurlijke krachten als wel in dat van de beleving van onder meer sociale relaties, conflicten, sexualiteit, ziekte en dood.

Böning, Holger. 'Medizinische Volksaufklärung und Öffentlichkeit', *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur* 15 nr. 1 (1990) p. 1-92.

In dit artikel wordt een uitvoerige uiteenzetting gegeven van de voorgeschiedenis van en de vele publikaties over volksgeneeskunde in Duitsland in de tijd van de Verlichting. Deze vaak idealistische getinte geschriften over de schoonheid van het landleven, de landbouw en het boeren- bestaan, die bestemd waren om door de boer gelezen te worden, hadden tot doel natuurwetenschap- pelijke kennis in de vorm van praktische gezondheidsadviezen voor mens en dier door te geven aan de 'gewone man' om zodoende de levenssituatie op het platteland te verbeteren. Voorlopers ervan bestaan reeds vanaf de uitvinding van de boekdrukkunst. Op kalenders en losse blaadjes werden medische thema's en richtlijnen voor dagelijks gebruik afgedrukt. Deze waren meestal geschreven door geneesheren die tegelijk astrologie bedreven, reden waarom ze later als 'bijgeloof' terzijde zijn geschoven. Vanaf omstreeks 1700 vinden deze medische geschriftjes een voortzet- ting in de 'huisvaderliteratuur' en in kruidenboeken, vijftig à zestig jaar later gevolgd door ver- handelingen en tientallen periodieken. Hoewel al deze literatuur praktische kennis bevat voor de gewone man was de uitgever bij de verspreiding aangewezen op het geletterde publiek. Deze dis- crepantie is de hele achttiende eeuw blijven bestaan, al kwam er omstreeks 1780 wel een discus- sie op gang over de wijze waarop men het best het bewuste publiek kon bereiken. Catechismus- achtige geschriften en lessen in verhaalvorm zijn hiervan het resultaat. In dit artikel wordt deze ontwikkeling in de literatuur over volksgeneeskunde geschetst. Op grond van een analyse van de

inhoud van de achttiende-eeuwse schriftten wordt bijzonder aandacht geschonken aan de ideeën die uitgedragen worden, de auteurs, de verspreiding en de receptie. Een uitvoerige bibliografie met in hoofdzaak achttiende- en negentiende-eeuwse titels (p. 53-92) sluit de studie af.

Bottigheimer, Ruth B. 'Ludwig Bechstein's fairy tales: nineteenth century bestsellers and Bürgerlichkeit', *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur* 15 nr. 2 (1990) p. 55-88.

De sprookjesbundels van Ludwig Bechstein (*Deutsches Märchenbuch* (1845) en *Neues Deutsches Märchenbuch* (1856)) waren in de negentiende eeuw populairder dan die van de gebroeders Grimm. Rond de eeuwwisseling verandert dat. Bottigheimer analyseert de vele verschillen die er bestaan tussen de sprookjes van Grimm en Bechstein. Ze zijn te herleiden uit de verschillende perspectieven van waaruit de Grimms en Bechstein werkten en die kort met de termen Bürgerlichkeit, respectievelijk Volkstümlichkeit gekarakteriseerd kunnen worden. De verschillen hangen niet samen met het feit dat de auteurs uit verschillende bronnen geput.

In de sprookjes van Bechstein domineren de burgerlijke normen en cultuur; er is bij hem ook meer distantie tegenover de magische elementen in het sprookje. Bechstein legt uit, ironiseert, gebruikt geen dialect, richt zich tot de lezer, relateert het waarheidsgehalte van spreekwoorden enz. De Grimms vereenvoudigen in de loop der jaren hun stijl steeds meer in de richting van de volkstoorn.

Er zijn ook inhoudelijke verschillen. Bechstein neemt in tegenstelling tot de Grimms stelling tegenover antisemitische oordelen in de sprookjes. Vrouwen komen er bij hem ook beter af; dat blijkt o.a. uit het feit dat het kwaad gelijkjer over mannen en vrouwen verdeeld is. Zowel mannen als vrouwen verrichten kwade toverij; bij de Grimms alleen de vrouwen. De straffen die in de sprookjes worden uitgedeeld hebben bij Bechstein een minder wreed karakter.

Bottigheimer stelt vast dat de sprookjes van Bechstein beter dan die van de Grimms qua stijl en inhoud aansluiten op de kinderliteratuur en in het algemeen op de burgerlijke waarden van de negentiende eeuw. Zij tracht de verandering in populariteit in het begin van de twintigste eeuw te verklaren uit een toenemende invloed van het stedelijke proletariaat, welks culturele opvattingen meer strookten met het volkse wereldbeeld van de Grimm-sprookjes dan met de burgerlijke opvattingen in de sprookjes van Bechstein.

Bottigheimer, Ruth B. 'Marienkind (KHM 3). A computer based study of editorial change and stylistic development within Grimms' tales from 1808 to 1864', *Arv. Scandinavian year-book of folklore* 46 (1990) 7-31.

Bottigheimer analyseert de veranderingen in taal en stijl van twintig verschillende versies van het sprookje 'Marienkind' die Wilhelm Grimm tussen 1808 en 1864 heeft aangebracht. Het sprookje dat in deze periode inhoudelijk overigens nauwelijks verandert, krijgt een moralistischer karakter.

Bottigheimer, Ruth B. 'Religion for the young in Bible story collections (Kinderbibeln)', *Fabula* 32 nr. 1-3 (1991) p. 19-32.

De tekst en illustraties van kinderbijbels zijn weinig onderzocht. Bottigheimer laat zien dat beide onder invloed van maatschappelijke opvattingen, bijvoorbeeld over de vrouw, het werk, de seksualiteit in de loop van de eeuwen grote veranderingen vertonen. Ze gaat uitvoerig in op het scheppingsverhaal.

Bruckbauer, Maria. 'Verordnete Kultur. Überlegungen zur Volksmusik in Bayern während der NS-Zeit', *Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde* 1989, p. 82-91.

Bruckbauer, Maria. "'Vergessenes" Vorwort. Zur 3. Auflage des Niederbairisches Liederbuchs von Kurt Huber und Ludwig Simbeck', *Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde* 1990, p. 117-121.

In het eerste artikel beschrijft Bruckbauer het belang dat in de nationaal-socialistische cultuurpolitiek aan de volksmuziek werd gehecht. Centraal staat de organisatie van de amateurmuziek vanuit de *Reichsmusikkammer* in een *Fachschaft*, in het bijzonder de reglementering van de blaasmuziek. Een interessante bron blijken de herinneringen van toenmalige kapelleden, een bron die natuurlijk spoedig zal opdrogen. Het tweede artikel behelst een verslag van de uiterst moeizame totstandkoming van het *Niederbairisches Liederbuch* (eerste druk 1954) vanaf het eerste plan in 1931. De censuur van het Derde Rijk zou de uitgave hebben verhindert, aldus het nu weer herdrukte voorwoord. Bruckbauer beschrijft de werkelijke problemen van twee volksliedkundigen, die ondanks hun – aanvankelijk – goede verhoudingen met de machthebbers er niet in slaagden een ‘onverdacht’ volksliedboekje te publiceren.

Burckhardt-Seebass, Christine. ‘Lücken in den Ritualen des Lebenslaufs. Vorläufige Gedanken zu den “passages sans rites”’, *Ethnologia europaea* 20 nr. 2 (1990) p. 141-150; 2 ill.

Naast de veranderingen in het openbare of private leven die gepaard gaan met rituelen komen aan ingrijpende gebeurtenissen als bijvoorbeeld ongehuwd gaan samenwonen, uit elkaar gaan, huwelijksscheiding, uittreding uit een kloosterorde, het beginnen of beëindigen van een verhouding, geen rituelen te pas. Bij niet-gelegaliseerde verbindingen kan men zich nog voorstellen dat het om een keuze gaat, maar wanneer een huwelijk, met ritueel omgeven gesloten, wordt ontbonden, reageert de omgeving niet, kan ook niet reageren, omdat daarvoor geen officiële vormen, geen rituelen zijn.

Ten grondslag aan dit gemis veronderstelt Burckhardt-Seebass ten eerste dat scheiding in het algemeen wordt opgevat als verdragsbreuk of als bewijs van onvermogen, ten tweede dat degene die zich laat scheiden gaat behoren tot een negatief gedefinieerde sociale groep zonder enig prestige, ten derde dat de intensiteit van het bruilofsritueel een eindritueel in de weg staat zo niet onmogelijk maakt, nauwkeuriger gezegd: rituelen, en dan vooral die welke samenhangen met de loop van het leven, kunnen evenmin als het leven zelf worden teruggedraaid of ongedaan worden gemaakt.

Gajek, Esther. ‘Weihnachten im Dritten Reich. Der Beitrag von Volkskundlern an den Veränderungen des Weihnachtsfestes’, *Ethnologia europaea* 20 nr. 2 (1990) p. 121-140; 8 ill.

Gajek beschrijft in welke opzichten de Duitse historici, germanisten en volkskundigen zich in het algemeen hebben beijverd om de adaptatie van burgerlijke en christelijke feestdagen en het initiëren van nieuwe gebruiken door de nationaal-socialisten te onderbouwen met historisch-wetenschappelijke argumenten en bewijsvoeringen. In de wijze waarop het kerstfeest tijdens het Derde Rijk werd gevierd valt nauwkeurig te volgen hoe de verschuiving van christelijk feest naar nationaal-socialistisch feest verliep, en Gajek laat zien welke academici hierin een rol hebben gespeeld.

Gerndt, Helge. ‘Kulturvermittlung. Modellüberlegungen zur Analyse eines Problemkomplexes am Beispiel des Atomunglücks von Tschernobyl’, *Zeitschrift für Volkskunde* 86 nr. 1 (1990) p. 1-13.

Gerndt acht het begrip ‘Kulturvermittlung’ een geschikt instrument om culturele verschijnselen te beschrijven en te analyseren. Hij ontwikkelt een aantal modellen voor het onderzoek van de diverse aspecten van culturele verschijnselen en gebruikt hierbij als voorbeeld de ramp van Tschernobyl.

Göttisch, Silke. ‘Feldforschung und Märchendokumentation um 1900. Ein Beitrag zur Geschichte der Erzählforschung’, *Zeitschrift für Volkskunde* 87 nr. 1 (1991) p. 1-18.

Göttisch beschrijft de werkwijze, vooral het veldwerk, van de sprookjesverzamelaars Ulrich Jahn, Wilhelm Wissner en Richard Wossidlo en analyseert hun doelstellingen. Terwijl Wissner op zoek

was naar de oorspronkelijkste vormen van het sprookje, waren Jahn en Wossidlo meer uit op een documentatie van de orale cultuur van hun tijd. De activiteiten van Wisser en Wossidlo waren onderdeel van hun streven, de taal en cultuur van hun streek weer nieuw leven in te blazen en passen in de heemschutbeweging van die tijd.

Goldstein, Diane E. 'The smallest group: intensely personal experience narratives', *Arv. Scandinavian yearbook of folklore* 45 (1989) p. 43-49.

Goldstein meent dat de geringe belangstelling van volksverhaalonderzoekers voor het bekeringsverhaal samenhangt met het sterk individuele, gevoelsmatige karakter van de inhoud waardoor waarneembare gebeurtenissen een geringe rol spelen.

Greverus, Ina-Maria. 'Die Enträumlichung der Gefahr. "Angstlust", postmodernes Ereigniswerk und chiliastische Hoffnung', *Zeitschrift für Volkskunde* 86 nr. 1 (1990) p. 14-24.

Greverus meent dat de verzorgingsstaat de mensen in de positie van ontvangend kind heeft gebracht. Veel burgers reageren op gevaren die de samenleving bedreigen niet (meer?) door hun sociale medeverantwoordelijkheid te aanvaarden, maar door zich of vast te klampen aan de geruststellende verzekering van de autoriteiten dat alles onder controle is of door zich geheel te richten op de ontplooiing van de eigen persoonlijkheid.

Kaschuba, Wolfgang. 'Erkundung der Moderne: Bürgerliches Reisen nach 1800', *Zeitschrift für Volkskunde* 87 nr. 1 (1991) p. 29-52.

Na 1800 neemt het maken van reizen onder de Duitse burgerij sterk toe. Kaschuba gaat in op de functies van dit reizen en schetst de toename van de diverse reisdoelen in de eerste helft van de negentiende eeuw. De reizen gaan vaak richting westen, met name Parijs en Engeland, waar het leven in zijn modernste vormen bezichtigd kan worden.

Kimminich, Eva. 'Information, Edukation und Manipulation im Spiel. Graphische Spielfeln der Vergangenheit und Gegenwart', *Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde* 1989, p. 52-62.

In deze beknopte geschiedenis van het ganzenbord gaat de auteur vooral in op de talrijke variaties van dit spel in diverse landen van Europa, vooral in Frankrijk en Italië. Deze variaties speelden in op aktualiteiten en dienden vaak een pedagogisch doel, waarbij de nadruk zowel op kennisverwerving als op het moraliserende aspect kon liggen. Hoewel dergelijke spelen tenminste sedert de zeventiende eeuw gedocumenteerd zijn, werden ze pas in de negentiende eeuw op grote schaal verbreid, vooral in burgerlijke stedelijke milieus.

Köstlin, Konrad. 'Lesen und Volkskultur', *Kieler Blätter zur Volkskunde* 22 (1990) p. 9-30.

In een fraai betoog, met vele verwijzingen naar de huidige Duitse samenleving, gaat de auteur nog eens in op de geijkte gelijkshakeling van volkscultuur en mondelinge cultuur. Hij wijst op de vele schriftelijke invloeden op de volkscultuur en sluit zich expliciet aan bij Roger Chartier: al deze invloeden werden zeker niet passief opgenomen. Het betrof veeleer een voortdurende 'Neuschöpfung'.

Kuipers, Jan J.B. 'Keltische rite of therapie? Theorieën over het strarijden op Schouwen', *Volkscultuur* 7 nr. 2 (1990) p. 7-21; 5 ill.

Het strarijden wordt tegenwoordig door de bevolking als een restant van een Keltische religieuze rite beschouwd. Een aantal publicaties van oudheidkundigen en volkskundigen, o.a. C. C. van de Graft, J.A. Hubregtse en L. Montigny, heeft deze mening vooral na 1950 doen postvatten. Voordien werd het gebruik door de plaatselijke bevolking als een medische maatregel tegen een pootziekte van paarden beschouwd: deze zou door het zoute zeewater genezen worden.

Ljungström, Åsa. 'Artefacts – keys to the past. Narratives from a craft inventory', *Arv. Scandinavian yearbook of folklore* 45 (1989) p. 51-71.

Aan voorwerpen die mensen een tijd in huis hebben, zit vaak een geschiedenis vast die licht werpt op bepaalde aspecten van het dagelijks leven in het verleden en op de betekenis van die voorwerpen voor hun bezitters.

Paasman, B. 'Lof van Oost-Indië. Liedjes uit de VOC-tijd', *Indische Letteren* 6 nr.1 (1991) p. 1-18.

Uitgangspunt van dit artikel is dat liedjes in de beeldvorming over Oost-Indië een belangrijke rol hebben gespeeld, vooral bij matrozen en andere Oostindiëgangers. De belangrijkste onderwerpen vormen de kostelijke waren en de wonderen van Indië en de Oostindische vrouwen. Wat betreft het laatste onderwerp constateert de auteur een functionele dubbelmoraal: in liedjes op de heenreis worden de vrouwen als aantrekkelijk en gemakkelijk te krijgen voorgesteld, wanneer de thuisreis in zicht komt worden ze echter voor rotte vis – en erger – uitgemaakt. Paasmans belangrijkste bronnen zijn *De Oostindische theeboom* en andere liedboekjes uit de achttiende en negentiende eeuw, vooral uit het bezit van de Koninklijke Bibliotheek en het P.J. Meertens-Instituut.

In *Ons Amsterdam* 43 nr. 3 (1991) p. 58-62, geeft de auteur nog enkele andere liederen over dit thema, die vooral de thuiskomst van de Oostindiëvaarders betreffen, onder de titel 'Heren van zes weken'.

Pulz, W. 'Graphische und sprachliche Tierbildlichkeit in der Darstellung von Missbildungen des menschlichen Körpers auf Flugblättern der frühen Neuzeit', *Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde* 1989, p. 63-81.

Mis- en wondergeboorten op vliegende bladen zijn tot nog toe slechts bestudeerd ofwel vanuit een positivistisch medisch oogpunt, of wel vanuit een cultuurwetenschappelijke invalshoek waarbij de nadruk op het conventionele aspect wordt gelegd. De auteur pleit voor een benadering waarbij de context betrokken wordt, in het bijzonder die van de toenmalige kennissystemen. Dierlijke kenmerken van misgeboorten kunnen bijvoorbeeld worden verbonden met de opvattingen over de parallelle tussen lichaam en geest – de verklaring uit een inbreuk op het goddelijk evenbeeld – of met lichamelijke en emotionele ervaringen van de moeder tijdens haar zwangerschap. De auteur licht zijn stelling toe aan de hand van voorbeelden uit de beeldcatalogi van W.L. Strauss, *The German single-leaf woodcut*.

Schier, Barbara. 'Hexenwahn und Hexenverfolgung. Rezeption und politische Zurichtung eines kulturwissenschaftlichen Themas im Dritten Reich', *Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde* 1990, p. 43-115.

In deze studie naar de politisering van het heksenonderzoek in het Derde Rijk wordt uitvoerig de rol beschreven van de thema's heksenwaan en heksenvervolgning in de nationaal-socialistische *Weltanschauungskampf*, in het bijzonder de controverse tussen Alfred Rosenberg, auteur van de 'tweede bijbel van de NSDAP', *Der Mythos des 20. Jahrhunderts* (1930), en de katholieke kerk. Ook de controverse van de twee nationaal-socialistische wetenschappers Bernhard Kummer en Otto Höfler wordt behandeld, alsmede Heinrich Himmlers Sonderkommando H, dat een reusachtige materiaalverzameling van documenten over heksenprocessen aanlegde.

Streng, J.C. 'Boeken en boekenbezit in Overijssel van circa 1570 tot circa 1830. Een inventarisatie', *Overijsselsche historische bijdragen* 105 (1990) p. 97-122.

In deze inventarisatie wordt de ontwikkeling van het boekenbezit van stedelijke en particuliere bibliotheken in de provincie Overijssel gevolgd alsmede de opkomst van leesgezelschappen in het midden van de achttiende eeuw. De grote steden Zwolle, Deventer en Kampen worden apart

behandeld, waarbij naar voren komt dat het grootste boekenbezit aanvankelijk in Deventer wordt gevonden, maar na 1800 in Zwolle.

Warner, Marina. 'Mother Goose tales. Female fiction, female fact?', *Folklore* 101 nr. 1 (1990) p. 3-25; 7 ill.

De auteur richt zich op Marie-Jeanne Lheritier de Villandon, de jonge nicht van Perrault die haar *contes* eerder dan hij op schrift stelde. Het vermoeden dat diens verhalen door De Villandon beïnvloed zijn ligt dan ook voor de hand. Maar juist bij haar is de tegenstelling tussen mondelinge overlevering en boekengeleerdheid, tussen volksliteratuur en de klassieke traditie en tussen het vrouwelijke en het mannelijke sterker aanwezig dan bij Perrault. Het was uiteindelijk haar positie als vrouw die haar meer beperkte in haar mogelijkheden (zo werden de verhalen geschreven in de beschaafde taal van het hof) dan Perrault.

Wehse, Rainer. 'Die "moderne" Sage in Deutschland', *Zeitschrift für Volkskunde* 86 nr. 1 (1990) p. 67-79.

Wehse probeert aan te tonen dat de thematiek in de moderne sagen de laatste jaren verschuift van de angst voor het bovennatuurlijke/niet-alledaagse naar een humoristische benadering van de werkelijkheid. Deze verschuiving hangt samen met de opkomst van een optimistisch wereldbeeld.

Zeitschrift für Volkskunde 85 nr. 2 (1989).

Deze aflevering bevat vier bijdragen die als gemeenschappelijk element het verplaatsen van mensen in de ruimte hebben: wandelen, hardlopen, toerisme; de redactie heeft er echter, terecht, niet een echt themanummer van gemaakt.

Bernd Jürgen Warnken beschrijft de opkomst van een nieuwe burgerlijke wandelcultuur in Duitsland en Frankrijk tegen het einde van de achttiende eeuw. Behalve gezondheidsredenen spelen hierbij ook politieke en culturele factoren een rol. Wandelen wordt een uiting van vrijheid, sociabiliteit en zelfbeheersing (p. 177-187). *Ronald Lutz* beschrijft de ontwikkeling, vanaf de jaren zestig, van de voor iedereen toegankelijke lange afstandsloop in Duitsland. Gezondheidsoverwegingen, aandacht voor het eigen lichaam, en de behoefte om prestaties te leveren, de eigen grenzen af te tasten en zich zelf daarin te leren kennen vormen belangrijke stimulansen voor deze vrijetijdsbesteding (188-205). Het artikel van *Burkhard Lauterbach* is gewijd aan het tot nu toe nauwelijks onderzochte fenomeen reisgids. De moderne versie van de reisgids ontstaat in het begin van de negentiende eeuw en bevat een reeks van bezienswaardigheden die op grond van een scherpe selectie van de werkelijkheid tot stand gekomen is. Hij pleit voor analyse van de inhoud van reisgidsen, de gehanteerde selectiecriteria alsmede van de verwachtingspatronen van de gebruikers en in het algemeen van het merkwaardige feit dat mensen zich vaak alleen op reis voor allerlei bezienswaardigheden blijken interesseren (206-234). *Rainer Schönhammer* onderzoekt, o.a. met behulp van interviews, de subcultuur van het Interrail-toerisme, waarbij jeugdigen uit Europa en daarbuiten voor een gering bedrag een maand lang onbepakt door Europa kunnen reizen. Voor Europese jongeren is het afleggen van grote afstanden op zich zelf al een fascinerende belevenis; voor Amerikaanse en Australische jongeren is het bezoek aan belangrijke steden belangrijker. Omgekeerd vormt ook de nabijheid van mensen in de trein en op de stations, waardoor gemakkelijk menselijke contacten ontstaan, een belangrijk element in deze reiscultuur (235-251).